

УДК 821.161.2-84Шев3.030=00(038)

Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, доктор філологічних наук,
професор, завідувач відділу лексикології, лексикографії
та структурно-математичної лінгвістики,
Інститут української мови НАН України
вул. Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: karpilovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

СЛОВО ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНОМУ МОВОМИСЛЕННІ

Рецензія на: **Гнатюк, Л.П., Дядечко, Л.П., Набережна, Т.Є. та ін. (упор.). Шевченкове слово в мовах світу: словник-довідник. Гнатюк, Л.П., Дядечко, Л.П. (ред.). Київ, 2020**

Нова праця київських мовознавців є потужною відповіддю на важливий запит нашого суспільства — виховання громадян незалежної України, відданих своєму народові, своїй мові та культурі, освічених людей, які добре знають історію своєї держави, традиції і звичаї свого народу. Беззаперечне засадниче значення для виконання такого вкрай актуального й шляхетного завдання має постать Тараса Григоровича Шевченка, твори якого виростили з українського фольклору та старої української книжної традиції, а тому повнокровно й масштабно виявляють дух українського народу, його характер, спосіб світосприйняття і мовомислення, його одвічні цінності й великі поривання. Зібрати вислови поета, що стали крилатими та унаочнують його думки й переживання, близькі не лише українцям, а й представникам інших народів світу, відбивають загальнолюдські цінності, поставили собі за мету автори словника-довідника «Шевченкове слово в мовах світу». Потуга цього зібрання — 321 крилатий вислів — переконливо засвідчує незмінну присутність Шевченкового слова в житті українців, його невіддільність від самого образу українського народу, його культури та мови. З обширу тем, глибини переживань та влучності характеристик, оцінок, що їх виявляють подані вислови поета, зацікавлений читач дістає вичерпну відповідь на питання, чому український народ назвав Тараса Григоровича

Цитування: Карпіловська, Є.А. (2021). Слово Шевченка в сучасному мовомисленні (рецензія). *Українська мова*, 3 (79), 137–140.

Шевченка Великим Кобзарем, чому рядки його творів стали близькими й зрозумілими іншим народам.

Перед нами перший у світовій лексикографії словник крилатих висловів Тараса Григоровича Шевченка в українській та інших мовах світу, оригінальний не тільки за складом свого реєстру, а й за способом його пояснення. Концепцію праці ґрунтовно й дохідливо в передмові «Великих слів велика сила» виклали провідні автори-упорядники та редактори словника — професори Київського національного університету імені Тараса Шевченка: відомий історик української мови і знавець старої української книжності доктор філологічних наук Лідія Павлівна Гнатюк і відомий фразеолог, фразеограф, дослідниця крилатих слів доктор філологічних наук Людмила Петрівна Дядечко. До передмови українською мовою додано передмови російською — «Он дорог не только Украине своей...» — та англійською мовами — «A poet of global stature», у яких висвітлено місце Шевченкового слова в цих мовах і літературах.

Цілком логічно стрижень словника, найпоказовішу його частину, становить перший розділ «Тлумачний словник крилатих висловів Шевченка в українській мові» (автори Л.П. Гнатюк і Л.П. Дядечко, с. 19–432). Друга — «Толковый словарь крылатых выражений Шевченко в русском языке» (автор Л.П. Дядечко, с. 433–478) — і третя — «Тлумачальны слоўнік крылатых выразаў Шаўчэнкі ў беларускай мове» (автори Л.П. Дядечко і Є.Є. Іванов, с. 479–482) — частини подають картину осмислення Шевченкового слова в найближчих українській східнослов'янських мовах. Особливу структуру з огляду на матеріал має заключний розділ словника «Цитати, алюзії, ремінісценції із творів Шевченка в мовах світу» (с. 483–530), де свої зусилля об'єднали 29 учасників цього фундаментального університетського проекту. Крім уже зазначених російської і білоруської мов, у словнику подано переклади Шевченкового слова ще 27 мовами: азербайджанською, англійською, болгарською, вірменською, гагаузькою, грузинською, естонською, іспанською, італійською, казахською, киргизькою, китайською, нідерландською, німецькою, норвезькою, польською, португальською, румунською, словацькою, таджицькою, турецькою, угорською, французькою, хорватською, чеською, чуваською і шведською.

Масштабності та об'єктивності картині побутування Шевченкового слова в мовах світу, які вирізняють цей словник з-поміж інших словників мови Шевченка, додає широке розуміння фразеологізму й крилатого слова-ептоніму. До уваги читачів автори, крім стійких словосполук, подали перифрази, значущі прізвища, завершені й незавершені речення, вигуківі й дискурсивні слова. Для пояснення такого розмаїтого спектру мовних одиниць, що зажили своїм життям в українській та інших мовах світу, автори-упорядники створили оригінальні формати словникових статей. Вони дали змогу унаочнити способи вживання того чи того вислову, трансформації його змісту та форми, стилістичне навантаження в тексті. Важливим для розуміння способів осмислення Шевченкових висловів і спектрів їхнього вживання є подання у статті як вихідного пункту

пояснення крилатого вислову його прототипу — уживання в тексті твору Шевченка. Завдяки цьому читачеві представлено вихідну, авторську форму й семантику слів, що стали крилатими. Другим важливим складником статті є обов'язкове тлумачення крилатого вислову. Це — беззаперечне досягнення авторів рецензованої праці, оскільки всі попередні зібрання Шевченкових висловів (А.П. Коваль і В.В. Коптілова, В. Щербини та ін.) такої тлумачної частини не мали. Утім, саме тлумачення унаочнює широту спектру функціонування певного крилатого вислову з творів Шевченка.

Щодо цього, покаже вживання відомого вислову із «Заповіту»: *пом'янути незлим тихим словом*. Ретельно проаналізовані авторами словника тексти різних функціональних стилів української мови (художнього, публіцистичного, наукового, розмовного, епістолярного) уможливили виявлення трансформації, прямо протилежної авторському вживанню цього вислову: як уїдливої, іронічної, а то й зневажливої оцінки когось або чогось. Не менш важливими й корисними і для українських читачів, і для тих, хто вивчає українську мову чи прагне вдосконалити її знання, є зазначення у статті ролі, що її Шевченкові слова можуть виконувати в тексті, а саме: виділення зон «Як цитата» та «Як алюзія», подання формальних трансформів вихідного вислову. Наприклад, до рядків з вірша Т.Г. Шевченка «І виріс я на чужині» (1848) *А у селах у веселих І люде веселі* додано пояснення, що форма називного відмінка множини *люде* застаріла і нині вживається форма *люди*. Цей вислів може вживатися з незначною зміною — без прийменника у перед прикметником *веселих*, у скороченій формі — *А у селах у веселих*. Засвідчили упорядники словника й такі трансформи цих рядків: *А у селах у веселих — люди невеселі; А у селах у веселих і звірі веселі*.

Прикметна й важлива для осягнення місця Шевченкового слова в мовній свідомості українців та інших народів світу увага авторів словника до специфіки побутування висловів з певного твору Шевченка, наприклад, «Заповіту». Подані вислови доводять глибоку закоріненість цього твору в мовомисленні українців. Його рядки побутують і як перифрази (*лани широкополі; І Дніпро, і кручі*), і як характеристики явищ, дій, учинків (*реве ревучий, пом'янути незлим тихим словом, все покину і долину*), і як заклики до дій (*кайдани порвіте, вражою злою кров'ю волю окропіте*). Цінними є переклади творів поета і приклади вживання його висловів в іншомовних текстах, подані в розділі «Цитати, алюзії, ремінісценції із творів Шевченка в мовах світу». На високу оцінку заслуговує і багатий ілюстративний ряд словника, смак і прискіпливість його авторів у доборі прикладів уживання Шевченкових крилатих слів.

Новий словник-довідник «Шевченкове слово в мовах світу» має важливе суспільно-культурне значення як оригінальне зібрання крилатих слів Великого Кобзаря, підготовлене на високому теоретичному та науково-практичному рівні, насичене яскравим, різноаспектним фактичним матеріалом, важливим для показу місця творів Т.Г. Шевченка в сучасному мовомисленні українців та інших народів світу. Ця праця, без сумніву,

займе вагоме місце в системі сучасної гуманітарної освіти, підготовки нових поколінь національно свідомих громадян України, які добре знають вершини її письменства. На цих вершинах неперебутньо сяє мудре і влучне Шевченкове слово.

Рецензію отримано 30.05.2021

Ievheniia Karpilovs'ka, Doctor of Sciences in Philology, Full Professor,
Head of the Department of Lexicology, Lexicography
and Structural and Mathematical Linguistics,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: karpilovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

WORD OF SHEVCHENKO WITHIN MODERN LANGUAGE MENTALITY

Review of: *Hnatiuk, L.P., Diadechko, L.P., Naberezhnieva, T.Ie.* et al. (Eds.). (2020). *Shevchenkove Slovo v Movakh Svitu: Slovnyk-Dovidnyk*. Kyiv: VPT "Kyivs'kyi universytet" (in Ukrainian)